

ISLAH ÇALIŞMALARINDAN İLGASINA MEDRESELERE İSLAMCI BİR BAKIŞ; SEBİLÜRREŞAD'DA TEVHİD-İ TEDRİSAD KANUNU VE UYGULAMALARI

*Emin ÖZDEMİR**

ÖZET

Ders verilen yer anlamına gelen medrese, İslam dünyasının en önemli eğitim-öğretim kurumlarından birisidir. Orta Çağ'da İslam medeniyetinin zirveye ulaşmasında büyük pay sahibi olan bu kurumlar, 19. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının, Batı karşısında gerilemesinin sebebi olarak görülür ve tartışılmaya başlanır. Tanzimat'tan itibaren açılan Batı tarzı eğitim kurumları karşısında sürekli güç kaybeden medreselerin ıslahına yönelik, Osmanlı'nın son döneminde gelişen düşünce hareketleri çerçevesinde, farklı çözüm önerileri ortaya konulur. Medreselerin işlevini kaybettiklerini, dolayısıyla kapatılması gerektiğini düşünen Batıcı aydınların sekülerist kanadına karşın, İslamcı aydınlar üzerinde yapılacak ıslah girişimleriyle bu kurumların çağın şartlarına uygun hale getirilebileceğini belirtirler. Cumhuriyet Türkiye'sinde Batıcı fikirler ekseninde gerçekleştirilen köklü yenilik hareketlerinden medreseler de etkilenir. Bu kurumlar, Maarif Vekili Vasıf Bey'in Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na istinaden 11 Mart 1924'te yayınladığı bir genelgeyle kapatılır. Medreseler kapatıldıktan sonraki gelişmeler, İslamcı çevrelerde endişe yaratır ve tepkiye yol açar. Bu gelişmelerin bazıları şunlardır; Lağvedilen medreselerde çalışan müderrislerin bir kısmının işsiz kalması, medrese vakıflarının satılma ya da kiralama yoluyla uygunsuz amaçlar için kullanılacağı endişesi, medreselerin yerine kurulan İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültelerinin müfredatlarının beklentileri karşılayamaması dolayısıyla din eğitiminin akim kalacağı düşüncesidir. Yapmış olduğumuz bu çalışma ile medreselerin kaldırılması ve bundan mütevellid olumsuz gelişmelere, İslamcı akımın muhalefetini, Sebilürreşad dergisi örneğinde inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Tevhid-i Tedrisad, Sebilürreşad, İslamcılık

AN ISLAMIST VIEW, FROM THE REFORMS TO THE ABOLISHMENT OF MEDRESAHS: THE LAW OF UNIFICATION OF EDUCATION AND ITS PRACTICES IN SEBİLÜRREŞAD

ABSTRACT

Medresah where lessons were given, was the most important educational institution of Islamic World. These institutions had an

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat. Fak. Tarih Böl., El-mek: ozdemiremin71@hotmail.com

important role for the Islamic civilisation to reach its peak point. With the beginning of 19th century Medresah began to be regarded as the cause of recession of Islamic World against the Western Civilization and it started to be questioned. The Medresah institutions lost its popularity with the establishment of western style educational institutions in the Ottoman State after the declaration of Tanzimat. Various solution proposals were put forth within the framework of developing movements of thoughts in the late Ottoman Life. Against the westernized and secularist intellectuals' wing which was claiming that the Medresah has lost its function, Islamic intellectuals were in the opinion of making reforms on the Medresah in order to carry it out to the standards of the modern education. Medresah institutions has also been effected by the by the deep progressive movements which mainly evolved around the idea of westernization at the Republican Turkey. Medresah institutions were shut down by the legislation of "Tevhid-i Tedrisat" (unification of education) which is announced at 11th March of 1924 by Vasıf Bey who was the minister of education at the time. Islamist circles have concerned and been led to backlash developments after the closure of Medresahs. Some of these developments were portion of the lecturers remain unemployed with the closure of Medresahs, worries about the improper use of the property of Medresah by renting or sailing and also concerning about the programs of the Vocational Religious High Schools and Faculties of Theology founded immediately after closing Medresahs could not meet the expectations and therefore inert at the religious education. In this study, we are going to examine the opposition of the Islamic circles and the negative improvements that appeared by abolishment of Medresahs in the example of the "Sebilürreşad" magazine.

Key Words: Medresah, The Law of Unification of Education, Sebilürreşad, Islamist

GİRİŞ

Batı dünyasının karanlık dönemini yaşadığı Orta Çağ'da, İslâm medeniyetinin yükselmesinde önemli bir paya sahip olan medreselerin, ilk olarak ne zaman kurulduğu konusunda kesin hükme varmak oldukça zordur. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mescit, kütüphane ve evlerde yürütülen eğitim faaliyetleri, Karahanlılar zamanında devlet eliyle teşekkül ettirilen medreselerde, daha derli toplu ve düzenli hale getirilir.¹ Selçuklular zamanında yaygınlaşan Şii propagandasına karşı, Sünni inancı koruma ve yayma düşüncesiyle açılan Nizamiye Medreseleri, herkesin öğrenimini parasız yaptığı, muhtaç talebelere burs bağlanıldığı, içinde okuyanların yatma, oturma gibi sosyal ihtiyaçlarına cevap veren, İslam'ın bugünkü anlamdaki ilk üniversiteleridir.²

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde günümüzün orta dereceli okulları ile yüksek öğrenim kurumlarına tekabül eden medreselere, sıbyan mekteplerini bitirenler ile Dârü'l-Hüffâzlarda veya evlerde özel bir şekilde okuma-yazma öğrenmiş ve ergenlik çağına gelmiş gençler kabul edilirdi.³

¹ Zeki Salih Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Ankara 2002, s.15.

² Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2010, s.43. ; Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, S.2, 1987, s. 275.

³ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2003, s.151. ; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, C.6, 1994, s.71.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Orhan Gazi'nin İznik'te kurdurduğu medreseden sonra devletin elde ettiği güç oranında, medreselerin sayısı, fiziki şartları, mimari özellikleri ve müfredatlarında önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlılarda yeni fethedilen yerleşim yerlerine medrese inşa etmek yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili, sadece eğitim amacına değil; İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı olur.⁴

İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in kendi adına inşa ettirdiği caminin etrafında teşekkül ettirdiği külliye, sekiz medreseden ve sosyal tesislerden oluşuyordu. Daha sonraları *Sahn-ı Seman* olarak anılacak olan bu medrese kompleksi, sağlanan maddi imkanlar ve bilhassa müfredatı ile bir yüksek öğretim ve araştırma kurumu özelliği kazandı. Medreselerin gelişmesindeki en üst seviyeye, Kanuni Sultan Süleyman devrinde, kademeli bir sistemde teşkilatlanan "*Süleymaniye Medresesi*" ile ulaşıldı.⁵

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti eğitim hayatında önemli bir işlev üstlenmiş olan medreseler, 16.yüzyıldan itibaren gerileme süreci içine girer. Gerilemenin sebeplerinin başında, medrese müfredatında nakli ilimlerin ağırlık kazanması, akli ilimlerin ise zaman içinde ihmal edilmesi gelmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda Ali Kuşçu, İbn-i Kemal, Molla Fenari gibi alimlerin İlm-i Hikmet (Felsefe) alanında yazdıkları eserler okutulurken, sonraları devrin şeyhülislâmlarının da telkinleriyle, Fıkıh ve Arapça gibi dersler ağırlık kazanır.⁶ Müderris tayinlerinde ve öğrenci kayıtlarında liyakatin yerini iltimasın alması, diğer bir bozulma sebebidir. Osmanlı malî ve idarî teşkilatındaki bozulmanın medreselere sirayet etmesi sonucu, İlmiye rütbeleri, mevcut nizamla uyulmadan ulema ve devlet ileri gelenlerinin evlatlarına verilmeye başlar ve "*Beşik ulemalığı*" bu şekilde doğar.⁷

Medrese sisteminde zaman içerisinde ortaya çıkan bozukluklar, ilk olarak devrin alimleri tarafından hissedilir. Tarihçi Gelibolulu Ali, "*Nushatü's Selatin*" isimli eserinde, eğitim-öğretimde yaşanan düzensizlikler ve müderrislerin yetersizliklerinden şikayetle bahseder.⁸ Katip Çelebi ise "*Keşfü'z Zünun*" isimli eserinde akli ilimlerin okutulmasından vazgeçilmesi sonucu bu ilimlerde mütehasşis müderrislerin artık yetişmediğinden şu sözlerle şikayet eder: "*Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde şeriatla hikmeti, nakil ile akli uzlaştıran büyük alimler vardı. Sonra bir müftü felsefenin ve hikmetin haram olduğuna dair fetva verdi. Daha sonra bu ilimlerin okutulması yasaklandı.*"⁹

Kanuni'den sonra başa geçen padişahlar, yapılan bu eleştiriler doğrultusunda bir takım ıslah çalışmalarına girişmişlerse de bozulma ve usulsüzlüklerin önüne geçilemez. İslah çalışmaları farklı yaklaşımlarla sonraki asırlarda da devam eder. Birçok alanda ıslahat gerçekleştiren III. Selim döneminde İlmiye sınıfına yönelik düzenlemeler yapılır. II. Mahmut döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla, ilmiye sınıfının elindeki vakıf gelirlerinin devlet bütçesine aktarılması,

⁴ Mehmet İpşirli, **İslam Ansiklopedisi** "Medrese" maddesi, C.28. s.327-33.

⁵ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitiminde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.37, 1997 s. 409.

⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 67-71.

⁷ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma" a.g.m., s.77

⁸ Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, 1999, s.26-27.

⁹ Katip Çelebi, **Keşfü'z Zünun** İstanbul-1971'den naklen Mefail Hızlı, a.g.m., s.78

medreselerin ekonomik olarak zayıflamasına ve ilmiye mensuplarının sahip olduğu geniş imkanları ve nüfuz sahalarını kaybetmesine sebep olur.¹⁰

Genel olarak bakıldığında Tanzimat'a kadar geçen süre zarfında üzerinde köklü yapısal ıslahatlar gerçekleştirilemeyen medreseler, artık ihtiyacı karşılayamaz duruma gelir. Bunun sonucunda özellikle II. Mahmut'tan itibaren Batı tarzında eğitim kurumları kurulmaya başlanır.¹¹ Bu durum bir bakıma medreselerin kendi hallerine bırakılmasına sebep olur.¹² Tanzimat idarecilerinin, medreseleri, kurulan yeni sistem içinde din öğretimi görevini gerektiği şekilde yerine getirecek hale getirmeden kendi hallerine bırakmaları sebebiyle, sistemin dışında kalan bu kurumlar, kendi kendilerini yenileyemedikleri gibi, sistemin bir parçası da olamamışlardır.¹³

Tanzimat'tan sonraki dönemde de bu durum devam eder. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, eğitimin Osmanlı ülkesinde yerleşmesi için çok büyük hamleler yapıp, yeni usûle göre eğitim veren modern okulların yaygınlaştırılmasına karşın geleneksel eğitime kayda değer bir yatırım görülmez.¹⁴ Batı tarzındaki eğitim kurumlarının yaygınlaşması mektep-medrese mücadelesi dolayısıyla Osmanlı kültür hayatında ulema-aydın ayrışmasını ortaya çıkarır.¹⁵ Nihayet toplumda biri medresede geleneğine bağlı eğitim alan, diğeri mektepte batı tarzı eğitimle yetişen iki farklı modelde zihniyet oluşmaya başlar. Mektepliler, medrese mezunlarını cahil, bağınaz ve uyuşuk olarak tanımlarken; medrese mezunları ise batı tarzında eğitim alanları, İslam'a yabancılaştırmakla suçlarlar.¹⁶

II.Meşrutiyet dönemine medreseler, oldukça olumsuz şartlar altında girer. Medrese öğrencilerine verilen askerlikten muafiyet imtiyazının, istismar kapısını açması, Bu kurumların, askerlikten muaf olmak isteyenlerle dolmasına sebep olur. Buraya gelen öğrenciler bir medreseye kaydolurlar. Bir han köşesinde bir oda kiraladıktan sonra 8-10 yıl sürünürler ve olumsuz şartlar altında eğitimleri bir hayli uzar.¹⁷ 1908' de meşrutiyetin ilanı ile birlikte gelişen farklı görüşteki basın organlarında, medreselerin durumu ile alakalı tartışmalar başlar. Bu tartışmalar çerçevesinde de birçok ıslah girişimi gerçekleşecektir.

1. Sebilürreşad Dergisi ve Medrese Islahı

Rönesans ile birlikte bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler sonrası Batı dünyasının elde ettiği ekonomik ve siyasi genişleme karşısında, Osmanlı Devleti'nin sürekli güç kaybetmesi, devlet adamlarını, imparatorluğa tekrar eski gücünü kazandırmak için arayışlara itmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıldan itibaren Batı'daki gelişmeler örnek alınarak yenileşme hareketlerine girişilir. Osmanlı askeri ve idari kurumlarında başlayan bu değişim, zamanla soysal, kültürel ve hukuki alanlara da yansır ve İslam'dan beslenen geleneksel yapıda sarsıntılara yol açar. Tanzimat dönemi boyunca hem eşitlik politikalarının sebep olduğu toplumsal memnuniyetsizlik hem de yenileşme çabalarının gereği olarak özellikle hukuk alanında yapılan değişiklikler ve Avrupa'dan iktibas edilen kanunlar, geleneksel yapının korunmasına yönelik fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olur.¹⁸

¹⁰ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, N.3, 2002, s. 386.

¹¹ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Sisteminde Batılılaşma*, Ankara 1997, s.81-83.

¹² Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s.328.

¹³ Zeki Salih Zengin, a.g.e., s.28.

¹⁴ Fatma Ürekli, a.g.e., s.387.

¹⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1999 s.7.

¹⁶ Yaşar Sarıkaya, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divan*, C.13, S.25, 2008, s. 38.

¹⁷ Mustafa Ergün, a.g.e., s.444.

¹⁸ Mümtazer Türköne, "İslamcılık" Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s.60-62.

Avrupa'da gelişen pozitivist düşünce ve Ernest Renan gibi oryantalistlerin İslam'ın tekamüle engel olduğu yönündeki tezlerinden¹⁹ etkilenen Batıcı aydınların İslam'ı dışlayarak idealize ettikleri medeniyet tasavvurları karşısında, geleneksel yapının korunması fikri daha da kuvvetlenir. Bu hızlı değişim ve dönüşüm döneminde, geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı medrese kökenli “ulema” sınıfından farklı olarak ulema vasfına sahip ama Batı'da gelişen sosyal teorilerden etkilenmiş, gelişimi savunan İslamcı aydın sınıfı teşekkül eder.²⁰

II. Meşrutiyetle birlikte oluşan fikri özgürlük ortamı, İslamcı aydınlar basın yayın faaliyetleri yoluyla gündemlerindeki meselelere dair düşüncelerini dile getirme imkanı tanır. Bu dönemde İslamcı fikirlerle temayüz etmiş gazete ve dergilerden bir kısmı şunlardır; “*Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad), Beyanü'l-Hakk, Livay-ı İslam, Volkan, Hikmet, İttihad-ı İslam, Tearüf-i Müslimin, Tasavvuf ve İslam Mecmuası*”. Bu yayın organlarında İslamcı aydınlar, dini, hukuki ve ahlaki tartışmaların yanında Tanzimat'tan buyana tartışıla gelen medreseler konusunda görüşlerini açıklarlar.²¹

İslamcı yayın organları arasında Sırat-ı Müstakim ismiyle yayınlanmaya başlayan, daha sonra Sebilürreşad ismini alan dergi, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e siyasi ve kültürel alanda oldukça önemli bir yere sahiptir. Ebu Üla Zeyn el-Âbidin ve Esref Edip tarafından 14 Ağustos 1908'de yayın hayatına başlayan, başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı Sırat-ı Müstakim'in 1912 yılına kadar 182 sayısı yayınlanır. Bu tarihten sonra Sebilürreşad olarak isim değiştiren dergi, 5 Mart 1925 tarihine kadar aralıksız olarak yayın hayatını sürdürür. Genel istek ve arzu üzerine 1948'de tekrar yayınlanan Sebilürreşad, 1965'te neşriyatını tamamlar.²²

II.Meşrutiyet dönemi düşünce hayatında en çok tartışılan konuların başında yer alan medrese ıslahı meselesi, Sebilürreşad'da geniş bir şekilde yer bulur. Bu dönemde medreseler, Batıcı ve İslamcı aydınlar arasında yaşanan fikri mücadelede, geleneği temsil eden bir sembol haline dönüşür. Geleneksel yapıya karşı cephe alan Batıcı aydınların, aynı zamanda geleneksel yapıyı besleyen bir kaynak olarak gördükleri medreselere olumsuz bakış açıları karşısında İslamcı aydınlar, bu kurumların ıslah edilebileceğini savunurlar.

Batıcı aydınlardan Abdullah Cevdet, çağdaşlaşmayı Batı düşüncesinin içselleştirilmesi olarak görmekteydi ve Batılı bir eğitim sistemini kabul ederek, yeni bir insan tipinin yaratılmasından yanaydı.²³ Ona göre, Süleymaniye medresesi yerine, *College de France* tertibinde bir *Ulum-u Edebiye medresesi*, Fatih medresesi yerine ise, *Ecole Polytechnique* tarzında medrese-i aliye vücuda getirilmeliydi.²⁴ Bu aydınlardan Kılıçzade Hakkı hazırladığı detaylı programda, Osmanlı toplumunu modern topluma dönüştürmeyi hedefliyordu. Daha sonraki dönemde Cumhuriyet rejimi tarafından yapılan Latin alfabesine geçiş, fesin şapka ile yer değiştirmesi ve medreselerin kapatılması gibi reform adımları bu programda yer alıyordu.²⁵

¹⁹ Ernest Renan, **Nutuklar ve Konferanslar**, Çev: Ziya İhsan, Ankara 1946, s. 184-185.

²⁰ Ali Bulaç, “İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılığın Üç Nesli”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; İslamcılık**, C.6, İstanbul 2004, s.48. ; Recep Şentürk, “ Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını”, **İslam Araştırmalar Dergisi**, S.4, 2000, s.140-143. ; Peyami Safa : **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul 1990, s.25-56.

²¹ M.Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Türkiyesindeki İslamcılık Düşünce sine Genel Bir Bakış”, **Arayışlar**, 1/1, 1999, s.110-112.

²² Uygur Kocabaşoğlu, **Hürriyeti Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul 2010, s.59.

²³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İstanbul 1993, 170,216.

²⁴ Peyami Safa : a.g.e., s.58.

²⁵ Mustafa Gencer, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **Turkish Studies**, V.3/2, 2008, s. 383.

İdealize ettikleri modernizasyonun sağlanması açısından medreselerin kapatılması gerektiğini dile getiren Batıcı aydınların sekülerist kanadının söylemleri karşısında İslamcı aydınlar, ıslahı üzerinde yoğunlaşarak bu kurumların modernize edilebileceğini dile getirirler. Sebilürreşad, medreselerin içinde bulunduğu olumsuz şartları ve çözüm önerilerini sıklıkla sayfalarına taşıyarak medreselerin, ıslahına yönelik fikirler gündeme gelmesinde önemli bir rol oynar. Dergide bizzat medrese talebelerinin gönderdiği mektuplar yayınlanarak onların eleştirileri ve çözüm önerilerine yer verilir. Yayınlanan talebe mektuplarında medreselerin içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve ıslah gerekliliği şu sözlerle anlatılır: “*Sarahaten ve vâzihan anlaşılıyor ki tedrisin sekâmeti yüzünden esas maksadını kaybederek semt-i meçhûle doğru olabildiğince gitmişiz de bugünkü dereke-i tedenniye tenzil etmişiz. Artık bu nazariyâta fâtiha çekme zamanı çotkan hulûl ettiğinden terakki ve tealimiz için bir an evvel teşebbüsât-ı cedidede bulunmalarını merci-i âidimizden dört gözle bekliyoruz.*”²⁶ Talebeler, medrese ıslahının sadece Orta Çağ’dan kalan müfredatların tadili ile mümkün olmayacağını, İlim alanında terakki etmiş Batı medeniyetinin de örnek alınmasını ve bu kurumların fiziksel şartlarının düzeltilmesi gerektiğini dile getirirler.²⁷

Dergide, talebe görüşleri yanında dönemin aydınlarının bu konu hakkındaki düşünceleri de yayınlanır.²⁸ İttihat-Terakki hükümetlerinde Şeyhülislâmlık görevinde bulunan ve reformist söylemleri ile dikkat çeken Musa Kazım Efendi, dergide medrese ıslahı konusunda bir dizi makale yayınlar. Geleneksel öğretim metotlarının ve ders kitaplarının tamamıyla lağvedilerek yeniden düzenlenmesini ve ders müfredatları arasında modern bilim dallarına da yer verilmesini belirten Musa Kazım, bu konudaki makalelerinde özellikle yabancı dil eğitimi üzerinde ısrarla durur.²⁹

II.Meşrutiyet döneminde medrese ıslahı konusunun gündemde kalması noktasında Rusya muhaciri Türk aydınları önemli bir yere sahiptir. Rusya Türkleri arasında gelişen Ceditçilik akımı çerçevesinde gelişen medrese ıslahı meselesi, Rusya muhaciri ceditçi aydınlar tarafından Osmanlı kamuoyuna taşınmıştı. Bu aydınlardan Halim Sabit, Sırat-ı Müstakim’de yayınladığı “*Islah-ı Medaris*” isimli makalesinde, İslam dünyasının geri kalmasına neden olarak medreselerdeki bozulmayı görür. Fenni ilimlerin ihmal edildiği medreselerdeki mevcut eğitim metotları ile terakkinin asla mümkün olamayacağını düşünen Halim Sabit’e göre, ders müfredatları ve eğitim metotları zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmelidir.³⁰

Başta Sebilürreşad olmak üzere dönemin basın hayatında ayrıntılı bir şekilde tartışılan medrese ıslahı, olumlu sonuçlar da doğurmuş, bütün Osmanlı tarihi boyunca yapılan en köklü ve düzenli ıslah çalışmaları bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışmaların Osmanlı Devleti’nin parçalandığı döneme rastlaması, bu ıslahatların başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur.³¹

2. Sebilürreşad’da Medreselerin İlgası üzerine Görüş ve Düşünceler

Osmanlı Devleti’nde batılılaşma hareketleri çerçevesinde özellikle Tanzimat’tan itibaren eğitimin modernleştirilmesi meselesi düşünce hayatında önemli bir yer tutmakta idi. Cumhuriyetin laboratuvarı olarak nitelendirilen II. Meşrutiyet döneminde Batıcı ve Milliyetçi aydınların eğitim hayatına dair fikirleri, Atatürk’ün bu alanda gerçekleştirdiği inkılap hareketleri üzerinde tesirli

²⁶ “Talebe-i Ulumda Hereket-i Fikriye (İştirak-i Fikriye)” *Sebilürresad*, 25 Nisan 1329, C. 10, S. 243, s. 146-147

²⁷ “Artık Sükut Etmeyeceğiz” *Sebilürresad*, 25 Nisan 1329, C. 10, S.243 147-148.

²⁸ Esther Debus, *Sebilürreşad; Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul 2009 ; “Artık Sükut Etmeyeceğiz” *Sebilürresad*, 25 Nisan 1329, C. X,S.243 147-148.

²⁹ Musa Kâzım, “Kütüb-i Kelamiyenin İhtiyacât-ı Asra Göre İslah ve Telifi. Beyne'l-Müslimin Mezahib-i Muhtelifinin Tevhidi Medreselerde Tedrisatın İslahı-3”, *Sırat-ı Müstakim*, 1 Ramazan 1327, C.3 S. 54, s. 22-23

³⁰ Halim Sabit, “İslahı-Medaris Münasebetiyle”, *Sırat-ı Müstakim*, 17 Muharrem 1329, C.5, S.129, s. 324-326.

³¹ Zeki Salih Zengin, a.g.e., s.171.

olur.³² Çağdaş cumhuriyetin dönüşüm projesi içerisinde İslamcı düşünceler ise, kendisine yer bulamaz.³³

Tasavvur ettiği batı tarzı laik bir milli devlet ve sosyal hayat düzeninin ancak laik ve milli bir eğitim sistemiyle gerçekleşebileceğini düşünen Atatürk, daha Cumhuriyet kurulmadan 14 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresi'ni toplar ve kongrenin açılış konuşmasında bu alanda yapacağı inkılapların sinyalini şu sözlerle verir: “Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurufatından ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir.”³⁴

Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının sebeplerinin başında medreselerin yetersizliğini gören Atatürk'e göre bu kurumlarda sürdürüle gelen eğitim; milli dil, milli tarih, milli sanat, yani topyekun milli kültürün gelişmesine uygun değildi. Bu durum ise, milli benlik duygusunun zayıflamasına yol açmıştı.³⁵ Batı tarzı eğitim kurumlarının açılmasıyla yaşanan mektepli, medreseli çatışmasının neden olduğu toplumdaki bölünmeler, Atatürk'ün de dikkatini çekmiş, 1 Mart 1923'te Meclisi açış konuşmasında bu konuda bir düzenleme yapılması gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştı; “Evlad-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulum ve fünun vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, heyet-i içtimaiyemizin terakki ve tealisi nokta-i nazarında çok mühimdir. Bu nedenledir ki, Şer'îye Vekâleti ile Maarif Vekâleti'nin bu konuda fikir ve çalışma birliği yapması temenniye şayandır.”³⁶

Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda eğitim ve öğretim birliğinin sağlanması için yapılan çalışmalar 3 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat kanununun kabul edilmesiyle neticelenir. Kanunla Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olan medreseler, Maarif Vekâleti'ne bağlanır. Yüksek seviyede din adamı yetiştirmek ve toplumun dini inanç sahasındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Mektepleri açılmasına karar verilir.³⁷ Bu okulların açılması kararı, bir anlamda medreselerin ilgasının habercisi olmuştur. Kanunun çıkmasından sonra Maarif Nazırı Vasıf Bey'in 11 Mart 1911'de yayınladığı genelge ile medreselerin kapatılacağı şu sözlerle duyurulur: “Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu, hey'et-i ta'limiye ve programları mevcut ve muayyen olan Medâris-i İlmiyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilmez.

³² Mustafa Gündüz, “Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet'in Etkileri”, *Turkish Studies*, V.5, 2010, s. 1069-1071.

³³ Himmet Hülür ve Anzavur Demirpolat, “Seçkinlik, Aydın Kimliği ve Süreklilik”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5,1995, s.368.

³⁴ Kemal Aytaç, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar*, Ankara 1984, s.25.

³⁵ A.g.e., s.13.

³⁶ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.V, İstanbul 1977 s.1736

³⁷ İlgili kanun maddeleri şunlardır; **Madde : 1-** Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti'ne merbuttur. **Madde : 2-** Şer'îye ve Evkaf Vekâleti yahut hususi vakıf tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir. **Madde: 3-** Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medaris tahsis olunan mebalîğ maarif bütçesine nakledilecektir. **Madde : 4-** Maarif Vekâleti yüksek diniyet mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifazası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edilecektir. **Madde : 5-** Bu konunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiyeye ile müsteğil olup şimdiye kadar müdafaa-i milliyeye merbut olan askeri, rüşti ve idadiler ile sıhhiye mektebine bağlı olan Darül Eytamlar bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile Maarif Vekâleti'ne rapt olunmuştur. **Madde: 6-** İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir. Madde: 7- İşbu kanunun icray-ı ahkâmına icra vekilleri heyeti memurdur; **TBMM Zabıt Ceridesi Devre II**, Cilt 7, 3/3/1340, s.25-26.

*Binaenaleyh bu emrin vüruduyla beraber vilayetinizin merkez kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler heman seddedilecektir.*³⁸ Medreselerin asıl durumu, bütçe konuşmaları ve bütçe kanunu ile belirlenir, Mecliste, Maarif Bakanlığının uzun açıklamalarından sonra medreselere bir tahsisat ayrılmayarak, bu kurumların lağvı resmen kabul edilir.³⁹

Maarif Nazırı Vasıf Bey'in yayınladığı genelgede, medreselerin kapatılmasından sonra bu kurumlarda okuyan talebenin ve ders veren müderrislerin durumları da açıklığa kavuşturulur. Buna göre, kapatılan medreselerde okuyan öğrenciler, seviyelerine göre ilkökul, lise ya da idadilere nakil edilmesine, bu medreselerin hocalarından kanunî şartları haiz olanların da, öğretmen olarak Maarif Vekâleti'ne bağlı okullarda görevlendirilmesine karar verilir.⁴⁰

Genelgenin uygulanmaya başlamasıyla birlikte 1914 yılında hazırlanan İslah-ı Medaris Nizamnamesi ile önce İstanbul'da sonra diğer illerde tesis edilen 29 adet Dâru'l-Hilâfe medresesinin⁴¹ hazırlık kısımları ile Şer'îye Vekâleti'nin verdiği izinle müderrisleri tarafından kaza ve köylerde açılan ve ilköğretim düzeyinde eğitim veren 479 adet Medaris-i İlmiye kapatılır.⁴² Dâru'l-Hilâfe medreselerinin İbtida-i Hariç ve İbtida-i Dahil kısımları ise İmam-Hatip Mektebine dönüştürülür.⁴³

Medreselerin lağvedilmesiyle başlayan süreç önce mecliste tartışılır. Diyanet İşleri bütçe görüşmelerinde, Konya Mebusu Mustafa Fevzi Efendi altı yüz seneden beri İslam'a hizmet eden medreselerin ilgasını ve mülğadan sonra açılan müesseselerin keyfiyet cihetiyle medreselerin bıraktığı boşluğu dolduramayacağını şu sözlerle eleştirir: "*Bugün Darülfünun İlahiyat şubesi bizim şu diyanet işleri ile iştigal edecek vezai fi öğretecek ulema yetiştirmeyecektir o malum. Evet müftüler nereden yetişecek rica ederim? İlahiyat Şubesinden çıkacak bir efendi müftü olamaz. Sebebi, İlahiyat Şubesinde okunacak dersler, müftülerin haiz olması lazım gelen malumat-ı kanuniyeyi veremez.*"⁴⁴ Meclisteki bu tepkiler üzerine Maarif Vekili Vasıf Bey mecliste yaptığı konuşmada, kurulduğu dönemlerde nitelikli talebeler yetiştiren medreselerin, son asırlarda vasfını kaybederek ilmin ve fennin gerisinde kaldığını, bu cihetle de memlekete büyük zarar verdiklerini, bu durumu Osmanlı dönemi ulemasının da kabul ettiğini vurgulayarak, bir çok ıslah girişimine rağmen hali hazırda mevcut medreselerin harap ve izbe köşeler içerisinde bulunduğunu, mevcut 479 medresede kayıtlı olan 18 bin talebenin ancak 6 bininin medreseye devam ettiğini, geri kalanın ise askerlikten muaf olmak istedikleri için kayıtlı gözüktüklerini belirterek, yayınladığı genelgeyi savunur.⁴⁵

Meclisteki tartışmalar kamuoyuna da yansır, basın yayın organlarında da bu süreç yer alır. Vasıf Bey'in medreselerin kapatılmasıyla ilgili "*On altı bin asker kaçığının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, milli mücadelenin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktür*", şeklindeki sözleri kamuoyunda tepkiyle karşılanır.⁴⁶

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim hayatı üzerine ciddiyetle eğilen ve medrese meselesini sürekli gündemde tutan Sebilürreşad dergisinde, medreselerin ilgası ve ilğadan sonra din eğitimi

³⁸ Mustafa Öcal, " 'Künye Defterlerine Göre' İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, C.17, S.12, 2008, S.180.

³⁹ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisad ve Laik Eğitim", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2, 2002, s.189.

⁴⁰ Mustafa Öcal, a.g.m., s.181.

⁴¹ Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Din Eğitimi ve Medreseler", **AÜİFD**, C.XLIII, S.2, (2002), s.279-280.

⁴² 1921 tarihli Medaris-i İlmiye nizamnamesinde Dâru'l-Hilâfe medreselerinin dışında kalan medreseler için "*Medaris-i İlmiye*" tabiri kullanılmaktadır. Bknz, Zeki Salih Zengin, a.g.m., s.288. ; Asım Arı, a.g.m., s.189.

⁴³ Mustafa Öcal, a.g.m., s.184.

⁴⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.II, Cilt 8/1, 17/4/1340, s.805, 816.

⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.II, Cilt 8/1, 17/4/1340 s.820.

⁴⁶ Mustafa Öcal, a.g.m., s.184.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

konusundaki gelişmeler geniş bir şekilde yer bulur.⁴⁷ Tevhid-i Tedrisad kanunundan sonra yayınlanan bir genelgeyle medreselerin beklenmedik bir şekilde kapatılmasının oluşturduğu kızgınlığın yansıdığı dergide, Vasıf Bey'in beyanatına “*Ocak Söndürmek Meziyetmiş*” başlıklı yazıyla cevap verilir. “*Vasıf bey keşke yıkıcı işlerle değil de yapıcı işlerle gündeme gelse idi.*”⁴⁸ şeklinde başlayan yazıda medreselerin ilgasıyla işsiz kalan müderrislerin durumuna dikkat çekilir.⁴⁹ Hayatları boyunca ilimden başka işle meşgul olmayan bu kimselerin maaşlarından mahrum kalmaları sonucu geçim derdine düştükleri, bu vakitten sonra işsiz kalan müderrislerin başka bir işle uğraşmaya ne sermayelerinin ne de tecrübelerinin imkan vermeyeceği belirtilir. Aynı yazıda dini derslerin yanında diğer okullarda olduğu gibi fen dersleri de okutulan medreselerin kapatılmasının müsebbibi olarak görülen Vasıf Bey eleştirilir.⁵⁰

Sebilürreşad'a göre Vasıf Bey'in yayınladığı genelge ile medreselerin ilga edilmesi Tevhid-i Tedrisad kanununa uygun değildi. Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi ile yapılan mülakat yayınlanarak bu düşünce desteklenmiştir. Rasif Efendi'ye göre de, Tevhid-i Tedrisad, ilgayı tedrisad demek değildi. Millet Meclisi bu kanunu çıkararak eğitim-öğretim faaliyetlerini bir merkezde toplamak istemişti. Kanunun milletin ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde tatbik edilmemesi, memleketin değişik bölgelerinde hoşnutsuzluklara sebep olmuştu. Müfredatında fen dersleri de bulunan Dâru'l-Hilâfe medreselerinin ilgası sonucu açılan İlahiyat Fakültelerinin, medreselerin bıraktığı boşluğu dolduramayacağından, öğrencisiz kalmaları muhtemeldi.⁵¹ Dergide isimsiz olarak neşredilen “*Tevhid-i Tedrisad demek ilgayı tedrisad demek midir?*” başlıklı yazıda da Tevhid-Tedrisad kanununda Vasıf Bey'in medreseleri ilga eden genelgesini dayanak teşkil edecek bir hükmün olmadığı üzerinde durulur, medreselerin kapatılmaya başlaması sonucu ilim aşkıyla memleketlerini terk eden gençlerin ne yapacağını bilemez bir halde ortada kaldıkları belirtilerek genelgenin uygulanmasından doğan aksaklıklar dile getirilir.⁵²

Yayınlanan genelgenin vilayetlerde yürürlüğe girmesiyle birlikte uygulamadan mütevellid olumsuzluklar üzerinde Sebillürreşad'da bir çok makale ve haber yayınlanır. Geçiş döneminde ortaya çıkan sıkıntılar ve medreselerin ilgasından sonra oluşan boşluk şu sözlerle ortaya konulmaya çalışılır: “*İstanbul şehrinin iptidai mekteplerinde 26.000 talebe olduğunu, tahsile muhtaç 40.000 çocuğunda mektepsiz kaldığını gazeteler yazıyor. İstanbul gibi asırlarca payitaht olan bir şehirde kırk bin çocuk mektepsiz kalırsa, Anadolu'da tahsilden mahrum çocukların miktarını düşünmeli!*”⁵³

Geçiş döneminde karşılaşılan önemli sıkıntılardan birisi de İlahiyat ve İmam-Hatip talebesinin ikamet ve iâşe problemidir. Tevhid-i Tedrisad kanununun ikinci maddesine göre Şer'îye ve Evkaf Vekâleti yahut hususi vakıf tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler, Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmişti.⁵⁴ Ayrıca Bütçe görüşmelerinde Meclis, medreseler için bütçe tahsis etmemişti. Dolayısıyla medreselerden İlahiyat ve İmam-Hatip mekteplerine geçip de, hala medreselerde ikamet eden talebeler ikamet ve iâşe sıkıntısıyla karşılaşır. Bu durum hakkında

⁴⁷ Esther Debus, a.g.e., s.138-139.

⁴⁸ “Ocak Söndürmek Meziyet İmiş”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrin-i Evvel 1340, C.24, S.620, s.348.

⁴⁹ İlgili genelgede kapatılacak olan medreselerde çalışan müderrislerin durumlarına dair karar alınmışsa da uygulamada bir kısım müderrisin maaşını alıp, almayacağı noktasında bir karmaşa yaşandığı anlaşılmaktadır. Baknz ; Sadiye Tutsak: a.g.m., s.29 ; Mustafa Öcal, a.g.m.,s.181.

⁵⁰ “Ocak Söndürmek Meziyet İmiş”, **Sebilürreşad**, a.g.m., s.348-349.

⁵¹ “Tevhid-i Tedrisad Kanununun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, 12 Haziran 1340, C.24, S.604, s.89-90.

⁵² “Tevhid-i Tedrisad Demek İlgayı Tedrisad Demek midir?”, **Sebilürreşad**, 29 Mayıs 1340, C.24, S.604 s. 58-59.

⁵³ Ahmet Hulusi, “Maarifi İflastan ve Yıkıcılıktan Kurtarmak Lüzumu”, **Sebilürreşad**, 14 Ağustos 1340, C.24, S.612, s.222.

⁵⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi Devre II**, Cilt 7, 3/3/1340, s.25-26

Vasıf Bey, basına verdiği demeçte bu talebeler için ödenek olmadığı, dolayısıyla onları desteklemenin mümkün olmayacağını şu sözlerle izah eder: “*Diğer fakültelerin talebesi nasıl işe edilmiyorsa, bunların da edilmemesi tabiidir. Ancak, fakir olduklarından bahseden altmış kadar talebenin işesine muvafakat etmedim. Talebe-i ulumun işesi için bütçede para yoktur.*”⁵⁵

Vasıf Bey’in bu konudaki açıklaması Sebilürreşad’da tepki uyandırır. Vasıf Bey’in İlahiyat talebesini, diğer fakültelerdeki talebelerle karşılaştırmasını eleştiren Yahya Afif’e göre, diğer fakültelerdeki talebenin eğitim amacı dünyevi ve maddi sebeplere dayanmaktadır. İlahiyat talebesinin eğitim gayesi ise dünyevi olmadığından, işlerinin karşılanması gerekmektedir. Bunun sorumluluğu da devlete aittir.⁵⁶ Maarif Vekâleti’nde, ilahiyat talebesi için bütçe olmamasını mazeret olarak gösterilemeyeceğini dile getiren Yahya Afif, ilga edilen Evkaf Vekâleti’nin bütçesini de devralan Maarif Vekili’nden, devraldığı kurumların bütçelerinin hesabını sorar.⁵⁷

İlahiyat talebesinin işe sorunu yanında ikamet sorunu da bulunmakta idi. Maarif Vekâleti, medreselerin bir kısmını okul binası olarak kullanmayı, kalan kısmını ise satıp, elde ettiği gelirle yeni okul binaları yaptırmayı planlıyordu.⁵⁸ Bu meyanda medrese binalarının kiralanmasına veya satışına başlanılmıştı. Mesela, İstanbul’da Kanuni Sultan Süleyman’ın babası Yavuz Sultan Selim adına Fatih semtinde yaptırdığı Sultan Selim Camii Külliyesi içinde bulunan medrese binası, 25 Haziran 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Halk Fırkası’na belli bir ücret karşılığında verilmişti.⁵⁹ Buna benzer örneklerden dolayı, İlahiyat Fakültesi’ne ve İmam-Hatip Mektebine devam edip de hala medreselerde ikamet eden talebelerin tahliyesi gerekiyordu. Bir çoğu vakıf malı olan medrese binalarının satışı ya da kiralanması ve talebenin bu binalardan tahliyesi dergiye göre yanlış bir uygulamadır.⁶⁰

Dergide medrese binalarının satılması konusunda en önemli çekince ise bu binaların kuruluş amacının çok uzağında kullanılması endişesidir. Satılan ya da kiralanılan vakıf eserlerinin bir takım uygunsuz işler icra edilen mekanlara dönüştürülebileceği endişesi şu sözlerle dile getirilir: “*Medreselerin satılması meselesi, insanı diğer cihetten daha müteessir ediyor. Onların gerek binaları ve gerek arsalarını satın alacak kimseler, bit-tabii, medrese halinde veyahut arsa olarak muhafaza edecek değildir. Şüphesiz, yerlerine başka binalar yaptıracaklar. İstanbul’un her semtinde medreseler var. Bu medreseleri satın alanla, semtine göre, arsalarına meyhane, fuhuşhane, tiyatro ve sinema binaları, gazino, bar ve dans mahalleri, hayvan ahırları, kim bilir daha neler yaptırınlar da bulunacaktır.*” Sebilürreşad’a göre vakıf eserleri olan medreseleri, Maarif Vekâleti’nin değil, Evkaf İdaresi’nin bile satmaya yetkisi yoktur. Dini ilimlerin okutulduğu bu binaların dünyevi ilimlerin öğretildiği mekteplere dönüştürülmesine ise itiraz edilmemektedir. Çünkü vatan ve milletin geleceği için bu ilimlere de ihtiyaç duyulmaktadır.⁶¹

Sebilürreşad’da medreselerin ilgasından sonra dini ilimlerin okutulması için açılan İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültelerinin müfredat ve işleyişleri üzerine de bir çok makale ve yorum yazılır. Tevhid-i Tedrisat kanununun 4. maddesine göre açılması kararlaştırılan İstanbul

⁵⁵ “İlahiyat Fakültesi İşe Edilmeyecek”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1340, C.1, S.52, s.3.

⁵⁶ Yahya Afif, “İlahiyat Talebesinin İşesi”, **Sebilürreşad**, C.24, S.612, 3 Temmuz 1340, s. 138-141.

⁵⁷ A.g.m., s. 138-141.

⁵⁸ Esther Debus, a.g.e., s.139. ; “Medreseler Satılıyor”, **Sebilürreşad**, 25 Eylül 1340, C.24, S.618, s. 317.

⁵⁹ Mustafa Öcal, a.g.m., s.186.

⁶⁰ İlgâ edilen medreselerin ara sınıflarında okuyan öğrencilerin bir kısmı liselerde devam edecek muadil bir sınıf bulamadıkları yada Maarif Vekâleti tasdik vermediği içinde açıkta kalmışlardır. Açıkta kalan talebenin bir çoğu ise memleketlerine dönmek zorunda kalmışlardır. Bknz ; “Maarif Vekili Vasıf beyefendinin Nazar-ı Dikkatine (Medreselerin Son İki Sınıfının Lağvedilmesi Hakkında)”, **Sebilürreşad**, 3 Temmuz, 1340, C.24, S.607, s.141. ; Yahya Afif ; “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 1340, C.24, S.603, s.70-71. ; “Tevhid-i Tedrisat Kanununun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, a.g.m., s.90.

⁶¹ “Medreseler de İnkılap Geçiriyor”, **Sebilürreşad**, 2 Teşrinievvel 1340, C.24, S.619, s. 327-330.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Darülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi 1 Nisan 1924'de kurulur, aynı yılın mayıs ayında eğitime başlar. Medreselerin lağvedilmesi sebebiyle Süleymaniye Medresesi'nin öğrencileri bu fakülteye devredilir. Bu öğrenciler yanında İmam-Hatip mekteplerinden mezun olanlar, resmi yada hususi tam dereceli lise mezunları, kapatılmış olan Sahn ve İbtidai medreseleri ikmal etmiş olanlar bu fakülteye girebileceklerdir.⁶²

Sebilürreşad'da, dini eğitim vermek maksadıyla kurulan İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi'nin lağvedilen medreselerin bıraktığı boşluğu dolduracak seviyede müfredatı sahip olup olmadığı, en önemli tartışma konusudur. Millet Meclisi tarafından tesisine karar verilen İlahiyat Fakültesi'nin sahip olduğu müfredatın yeterliliği noktasında derin şüpheler vardır. Fakültenin kabul edilen müfredatında mevcut dersler şunlardır: “*Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelam Tarihi, Mabedü'l-Tabia, Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyan, İçtimaiyat, Ruhiyat, Ahlak, Tarih-i Felsefe, Türk Tarih-i Dinisi, Dinü'l-İslam Tarihi, İçtimai Ruhiyat.*” Sebilürreşad yazarı Yahya Afif bu konuda bir dizi makale yayımlar. Ona göre bu müfredat, memleketin ihtiyaç duyduğu din alimlerinin yetişmesi için oldukça noksandır. Müfredatta yer alan Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyan gibi dersleri ise çok gerekli görmemektedir. Bu dersler yerine müfredatta esas yer alması gereken “*Kelam ve Fıkıf*” dersleridir. Bu derslere yer verilmedikçe Tefsir ve Hadis derslerinden de çok az istifade edilecektir. Çünkü, Kuran ve Hadis'ten keyfince hüküm çıkarmanın önündeki yegane engel Fıkıh'tır.⁶³

Yahya Afif'e göre, İlahiyat talebelerinin iyi yetişmeleri açısından “*Sarf, Nahiv, Maani, Beyan ve Bedii*” dersleri de gayet önemlidir. Bu ilimlerde ihtisas sahibi olmayanların Kuran ve Hadis lisanlarını anlama imkanları yoktur. İlahiyat Fakültesi'nden maksat dini ilimlerde mütehassıs yetiştirmek ise bu derslerin olmadığı müfredat ile beklenen sonuç elde edilemeyecektir. Bunların yanında müfredatı “*Mukayese-i Edyan*” eklenmelidir. Bu ders sayesinde İslam'a saldıran müsteşriklere cevap verebilecek nitelikte bir ilim ordusu yetiştirilebilecektir.⁶⁴

Sebilürreşad'da yayınlanan bu konudaki makalelere genel olarak bakıldığında, mevcut İlahiyat müfredatı oldukça eksik ve yetersiz olup, bu haliyle ancak ilga edilen Süleymaniye Medresesi'nin sadece bir şubesine denktir. İlahiyat Fakültelerinde, Süleymaniye Medreselerinde olduğu gibi ihtisas şubeleri açılmadıkça, istenilen verim alınamayacaktır. Netice olarak bu müfredatla İlahiyat Fakültesi'nde milletin ihtiyaç duyduğu müftüleri yetiştirmek de imkansızdır. Darü'l Muallim mezunlarının iş beklediği bir ortamda İlahiyat Fakültesi mezunlarının öğretmen olarak iş bulması da zor gözükmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı İlahiyat Fakültesi'nin talebe nezdinde hiçbir cazibesi olmadığı için bu fakülteyi bekleyen en büyük sıkıntı, talebesiz kalma tehlikesidir. Buraya öğrenciler gelse bile Arapça altyapısı olmadan bu öğrencilerin, İlahiyat Fakültesi'nde başarılı olmaları söz konusu değildir.⁶⁵

Dergiye göre Tevhid-i Tedrisad kanunu ile açılan İmam-Hatip Mekteplerini de benzer sıkıntılar beklemektedir. Çünkü imamlık ve hatiplik, İstanbul gibi büyük şehirlerde bir gaye olabilir. Fakat küçük kasabalarda, nahiyelerde ve bilhassa köylerde imam ve hatiplik için kimse İmam-Hatip mektebine gitmeyi tercih etmeyecektir.⁶⁶ Daha önce medreseler oldukça yaygın oldukları için bu yerlere ulaşmak kolaydı. Ama artık İmam-Hatip Mektepleri belli merkezlerde toplandıktan ve bu mektepler için ayrılan tahsisat yetersiz olduğundan, ailelerin çocuklarını bu

⁶² Hidayet Aydar, “Darülfünun İlahiyat Fakültesinden İstanbul İlahiyat Fakültesine”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 1999, s.304

⁶³ Yahya Afif, “İlahiyat Fakültesinin Vaziyet-i İlmiyesi”, **Sebilürreşad**, 15 Mayıs 1340, C.24, S.600, s. 17-19.

⁶⁴ Yahya Afif, “İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevakis-ı İlmiyesi”, **Sebilürreşad**, 22 Mayıs 1340, C.24, S. 601, s. 40-43

⁶⁵ Yahya Afif, “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, **Sebilürreşad**, a.g.m., s.70-71

⁶⁶ A.g.m., s.70-71

okullara göndererek barınmalarını sağlamaları ekonomik olarak çok zordu. Aynı zamanda bu mekteplerin, imam ve hatip yetiştirmesi noktasında çok yetersiz olduğunu düşünen dergide, medreselerin kaldırılmasının bir hata olduğu, ironik bir şekilde şu sözlerle ortaya konulur: “ *Eğer memlekete imam ve hatibin lüzumu yoksa o namda mektep bulundurmamak abestir. Lüzumu varsa, bir çaresine bakılmalıdır... Biz neden böyle hesapsız işler yapıyoruz? Kendi kendine yetişen imam ve hatipleri beğenmiyorken, şimdi para mukabilinde onlar derecesinde imam ve hatip yetiştirmekten aciz kalıyoruz. Maarif Vekâleti, madem ki, bu işle başa çıkamayacak tır? Bari ahaliyi kendi hallerine bıraksın. İsterse imam ve hatip yetiştirsin istemezse yetiştirmesin.*”⁶⁷

Yahya Afif bu konuda sadece eksiklikleri ortaya koymaz, aynı zamanda çıkış yollarını da gösterir. Ona göre, medreselerin hazırlık sınıfları maarif mektepleriyle birleştirilmiş, Süleymaniye Medresesi, İlahiyat Fakültesi unvanıyla Darü'l-Fünun'a nakil olsaydı ve bunlar haricindeki medreseler yine Maarif Vekâleti idaresinde olmak üzere faaliyetine devam etmiş olsaydı, memleket ve milletin her nevi dini eğitimi sekteye uğramayacak, ömürsüz, faydasız İmam-Hatip Mekteplerinin tesisine hacet kalmayacaktı. İlahiyat Fakülte'sinin yaşayabilmesi de temin edilmiş olacak idi.⁶⁸

SONUÇ

Orta Çağlarda İslam Rönesans'ının gerçekleştirilmesinde önemli bir paya sahip olan medreseler, Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa uzanan sürecine önemli katkı sağlamıştı. Ne var ki bu kurumlar zaman için de bilim üretme vasıflarını kaybetmişler ve çağın ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Tanzimat'tan itibaren açılan Batı tarzı eğitim kurumları, medreselere önemli bir alternatif olur. İki farklı eğitim anlayışı, Osmanlı kültür hayatında mektepli medreseli ayrımını doğurur. Bu düalist yapı, özellikle II. Meşrutiyet'ten başlayarak Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte oluşan fikri ayrışmaları da besleyen bir etmendir. Bu dönemde gelişen Batıcı düşünceye sahip aydınların önemli bir kısmı modernleşmek için geleneksel yapıyı besleyen medreselerin ilgasının gerekliliği üzerinde dururlar. Buna karşın İslamcı aydınlar ise özellikle dini eğitim için vazgeçilmezliklerine inandıkları bu kurumların, islah girişimleriyle çağın icaplarına uygun hale geleceğini dile getirirler.

Batıcı aydınların etkisinde gelişen cumhuriyet dönemi inkılap hareketlerinden medreseler de etkilenir, Tevhid-i Tedrisat kanunundan sonra çıkartılan bir genelge ile bu kurumlar kapatılır. Medreselerin ilgası doğal olarak bu kurumların gerekliliğini savunan İslamcı aydınlar, reaksiyon gösterirler. Medreselerin ilgasının hata olduğu düşüncesi ve ilga sonrası dini eğitim vermek amacıyla tesis edilen İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültelerinin müfredatına olan güvensizlik, Sebilürreşad'ın üzerinde durduğu konular arasındadır.

Dergiye göre Kanuni'den itibaren bir takım ihmallerden dolayı sürekli gerileyen medreseler, son nefesine kadar yine az çok vazifelerini ifa etmişlerdi. Büyük yatırımlar yapılan ama hiçbir zaman gerekli verim alınamayan modern mektepler, bir çok konuda devleti Avrupa'ya muhtaç bıraktıkları halde, medreseler dini ilimler konusunda en azından üzerlerine düşen vazifeyi gerçekleştirmişlerdi.⁶⁹ Medreselerin ilgasından sonra bu kurumların yerine açılan İmam-Hatip mekteplerinin ve İlahiyat Fakültesi'nin asla medreselerin bıraktığı boşluğunu dolduramayacağını dile getirildiği Sebilürreşad'a göre yeni açılan bu eğitim müesseseleri, toplumun beklentilerinden uzak oldukları için uzun ömürlü olmayacaklardır. Nitekim Sebilürreşad'ın son sayılarında yurdun değişik şehirlerinde ilgisizlikten dolayı kapanan İmam-Hatip mektepleri ile ilgili haberlerde yayınlanır. Bu haberler ile birlikte dergide Tevhid-i Tedrisat kanununa ve dolayısıyla hükümete

⁶⁷ “İmamsız ve Hatibsizmi Kalıyoruz”, *Sebilürreşad*, 9 Teşrin-i Evvel 1340, C.24, S.620, s. 347-348.

⁶⁸ Yahya Afif, “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, *Sebilürreşad*, a.g.m., s.70-71.

⁶⁹ “Medreseler Ne İdi Ne Oldu”, *Sebilürreşad*, 5 Haziran 130, C.24, S.603, s. 77-78.

olan eleştiriler sertleşir: “Niğde İmam ve Hatip Mektebi'nin de lağvedildiği haberini aldık. Tevhid-i Tedrisattan maksadın ne olduğu tamamıyla ortaya çıkıyor. Bütün mesele Müessesat-ı Diniye'nin sed ve ilgası imiş. Maarif Vekili sabıktı, bütün Türkiye'deki yüzlerce Medaris-i İlmîyeyi ilga ederken, onların yerlerine İmam ve Hatip Mektepleri açacağını söylüyordu. Beş on yerde göz boyama kabilinden açılan bu ibtidai mektepleri de şimdi birer birer kapatıyorlar. Bizim aldığımız haberlere göre Tire, Ödemiş, Edirne, Niğde İmam ve Hatip Mektepleri kapandı. Diğerleri de kapanmaya mahkumdur.”⁷⁰

Sebilürreşad'da Tevhid- Tedrisad Kanununun uygulanmasına yönelik bazen doğrudan bazen dolaylı yapılan bu eleştiriler, toplumu derinden etkileyen inkılapların gerçekleştirildiği bir dönemde, hükümet tarafından hoş karşılanmaz. Şeyh Said ayaklanmasından sonra 4 Mart 1925'te çıkartılan Tahrir-i Sükun Kanunuyla, isyanı teşvik ettikleri iddiasıyla İstanbul'da çıkmakta olan bir kısım gazete ve dergiyle birlikte Sebilürreşad da kapatılır, derginin naşiri Eşref Edip Şark İstiklal Mahkemelerinde yargılanır ve beraat eder.⁷¹

Sebilürreşad'ın yayın politikasının, özellikle de medreseler hususundaki söyleminin hükümeti ne denli rahatsız ettiği, Başbakan İsmet İnönü'nün, Mayıs 1925'te Muallimler birliği toplantısında yaptığı konuşmadan anlaşılmaktadır. İnönü, Tevhid-i Tedrisad aleyhine kamuoyunda yapılan eleştirilerin, kanunun kasten yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını belirterek, bu inkılaptan asla dönülmeyeceğinin altını çizmiştir.⁷²

KAYNAKÇA

- AFİF Yahya, “İlahiyat Talebesinin İaşesi”, **Sebilürreşad**, C.24, S.612, 3 Temmuz 1340, S.138-141.
- AFİF Yahya, “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 1340, C.24, S.603, s. 69-71.
- AFİF Yahya, “İlahiyat Fakültesi'nin Vaziyet-i İlmîyesi”, **Sebilürreşad**, 15 Mayıs 1340, C.24, S.600, s. 17-19
- AFİF Yahya, “İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevakıs-ı İlmîyesi”, **Sebilürreşad**, 22 Mayıs 1340, C.24, S. 601, s. 40-43
- AFİF Yahya, “İlahiyat Fakültesi Hakkında Bir Mülakat”, **Sebilürreşad**, 22 Mayıs 1340, C.24, S.601, s. 43-44.
- AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2010.
- ARABACI Caner, “Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İstanbul 2004, 96-129
- ARI Asım, “Tevhid-i Tedrisad ve Laik Eğitim”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2, 2002, s.181-192.
- AYDAR Hidayet, “Darülfünun İlahiyat Fakültesinden İstanbul İlahiyat Fakültesine”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 1999, s.297-311.

⁷⁰ Bknz, “İmam Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, **Sebilürreşad**, 27 Teşrin-i Sani 1340 C.24, S.627, s. 46.

⁷¹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek - parti Yönetiminin Kurulması (1923-2931)**, Ankara 1981, s.142-143. ; Caner Arabacı: “ Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6., s.115-116.

⁷² “İsmet Paşa Hazretlerinin Nutukları”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Teşrin-i Evvel 1341, C.1, S.4, s. 149

- AYTAÇ** Kemal, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar**, Ankara 1984.
- BULAÇ** Ali, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılarının Üç Nesli”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; İslamcılık**, C.6, İstanbul 2004. s.48-68.
- DEBUS** Esther, **Sebilürreşad; Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalafete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, İstanbul 2009.
- DOĞAN** Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitiminde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.37, 1997, s.407-443.
- ERGİN** Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C.V. İstanbul 1977.
- ERGÜN** Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- GENCER** Mustafa, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **Turkish Studies**, V.3/2, 2008. s.354-361.
- GÜNDÜZ** Mustafa, “Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet’in Etkileri”, **Turkish Studies**, V. 5, 2010, 1067-1088.
- HIZLI** Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, C.2, 1987, s.273-281.
- HIZLI** Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Bozulma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, C.6, 1994.
- HULUSİ** Ahmet, “Maarifi İflastan ve Yıkıcılıktan Kurtarmak Lüzumu”, **Sebilürreşad**, 14 Ağustos 1340, C.24, S.612, s.222.
- HÜLÜR** Himmet ve Anzavur **DEMİRPOLAT**, “Seçkincilik, Aydın Kimliği ve Süreklilik”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.5, 1995, s.71-82.
- KAFADAR** Osman, **Türk Eğitim Sisteminde Batılılaşma**, Ankara 1997.
- KAZIM** Musa, “Kütüb-i Kelamiyenin ihtiyacât-ı Asra Göre Islah ve Telifi. Beyne'l-Müslimin Mezahib-i Muhtelifinin Tevhidi Medreselerde Tedrisatın Islahı-3 ”, **Sırat-ı Müstakim**, 1 Ramazan 1327, C.3 S. 54, s. 22-23.
- KOCABAŞOĞLU** Uygur, **Hürriyeti Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul 2010.
- KODAMAN** Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1999.
- MARDİN** Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 1895-1908, İstanbul 1993.
- ÖCAL** Mustafa, “ ‘Künye Defterlerine Göre’ İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, C.17, S.12, 2008. s.175-232.
- İPŞİRLİ** Mehmet, “Medrese Maddesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, s.327-333.
- RENAN** Ernest, **Nutuklar ve Konferanslar**, Çev: Ziya İhsan, Ankara 1946.
- SABİT** Halim, “Islah-ı Medaris Münasebetiyle ”, **Sırat-ı Müstakim**, 17 Muharrem 1329, C.5, S.129, s.324-336.
- SAFA** Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul 1990.

- SARIKAYA** M.Saffet, “Osmanlı Türkiyeindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış”, **Araştırmalar**, 1/1, 1999, s.97-113.
- SARIKAYA** Yaşar, “ II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”, **Divan**, C.13, S.25, 2008.
- SARIKAYA** Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, 1999, s.23-39.
- ŞANAL** Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları,Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2003, s.149-168.
- ŞENTÜRK** Recep, “ Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını”, **İslam Araştırmalar Dergisi**, S.4, 2000, s.133-171.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 7, 3/3/1340.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.II, Cilt 8/1, 17/4/1340.
- TUNÇAY** Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-parti Yönetiminin Kurulması (1923-2931)**, Ankara 1981.
- TÜRKÖNE** Mümtazer,“İslamcılık” Maddesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 23, s.60-62.
- UZUNÇARŞILI** İ.Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara-1988.
- ÜREKLİ** Fatma, “ Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, N.3, 2002, s.382-406.
- ZENGİN** Zeki Salih, “Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet’in Başlarında Türkiye’de Din Eğitimi ve Medreseler”, **AÜİFD**, C.XLIII, S.2, (2002), s.277-313.
- ZENGİN** Zeki Salih, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, 2002 Ankara.
- “Artık Sükut Etmeyeceğiz” **Sebilürreşad**, 25 Nisan 1329 , C. 10 ,S.243, s.147-148.
- “Maarif Vekili Vasıf Beyefendinin Nazar-ı Dikkatine(Medreselerin Son İki Sınıfının Lağvedilmesi Hakkında)”, **Sebilürreşad**, 3 Temmuz, 1340, c.24, s.607, s.141.
- “Medreseler de İnkılap Geçiriyor”, **Sebilürreşad**, 2 Teşrinievvel 1340,C.24, S.619, s.327-330.
- “Medreseler Satılıyor”, **Sebilürreşad**, 25 Eylül 1340, C.24, S.618, s.317.
- “Ocak Söndürmek Meziyet İmiş”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrinievvel 1340, C.24, S.620, s.348-349.
- “Talebe-i Ulumda Hereket-i Fikriye (İştirak-i Fikriye)” **Sebilürreşad**, 25 Nisan 1329, C.10, S. 243 , s. 146-147.
- “Tevhid-i Tedrisad Demek İlgayı Tedrisad Demek midir?”, **Sebilürreşad**, 29 Mayıs 1340, C.24, S.604, s.58-59.
- “Tevhid-i Tedrisat Kanununun Tarz-i Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, 12 Haziran 1340, C.24, S.604, s.89-90.
- “Medreseler Ne İdi Ne Oldu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 130, C.24, S.603, s.76-78.
- “İmamsız ve Hatibsizmi Kalıyoruz”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrin-i Evvel 1340, C.24, S.620, s. 347-348.
- “İmam Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, **Sebilürreşad**, 27 Teşrin-i Sani 1340, C.24, S.627, s. 46.

“İsmet Paşa Hazretlerinin Nutukları”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Teşrin-i Evvel 1341, C.1, S.4, s. 146-155.

“İlahiyat Fakültesi İaşe Edilmeyecek”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1340, C.1, S.52. s.3.